

**ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК**

---

# НАШ ЈЕЗИК

**НОВА СЕРИЈА**

**Књ. XVI, св. 1-2.**

БЕОГРАД, 1967.

## ГРАМАТИЧКА АСОЦИЈАТИВНА СРЕДСТВА У ДЕЛУ ХРОНИКА МОЈЕ ВАРОШИ М. НАСТАСИЈЕВИЋА

1. Термином *граматичка асоцијативна средства* означавамо граматичке облике и структуре супротстављене лексичким асоцијативним средствима по томе што припадају различитим језичким нивоима. Уместо дела термина *средство* могао би се употребити део термина *категорија*, али то не чинимо зато што расправом додирујемо стил, а он је у великој мери условљен методом. Метод имплицира и употребу језичких категорија као *средстава* од стране писца уметничког дела.

У овоме раду говоримо о граматичким категоријама: 1) одричног аориста, 2) одричног крњег перфекта, 3) глаголских прилога употребљених „апсолутно“ и 4) везника *чим/тим*, односно појачајних заменица *чим* и *тим*. Испитиван је језик у тексту *Хроника моје вароши*, Момчила Настасијевића, Издање пријатеља — Београд 1938, стр. 1—138. Скраћеница уз навођене примере: Хр. 1938, број стране.

### 1.

2. У делу *Хроника моје вароши* Момчило Настасијевић са изузетно великом учесталошћу употребљава одричне облике два претеритална времена — перфекта и аориста. Али та чињеница привући ће пажњу лингвиста не због самог присуства њеног, или не бар само због тога, него пре свега због начина дистрибуције ових облика.

Можемо рећи да примера употребе одричног перфекта ( $71 \pm 1\%$ ) и одричног аориста ( $58 \pm 1\%$ ) има приближно подједнако, јер разлику од 13 примера, с обзиром на коли-

чинске односе у природи и одступања од  $\pm 1\%$ , можемо занемарити, па би се закључци о употреби њиховој, када се посматрају у опозицији перфекат : аорист, кретали у правцима стилистички модификоване српскохрватске језичке законитости. Перфекат и аорист, наиме — када су од перфективних и двовидских глагола — представљају, са одређеним стилским ограничењем, синониме<sup>1</sup>. У њиховој конкуренцији перфекат — који као претерит обухвата сва таква значења без обзира на друге нијансе (доживљеност : недоживљеност; перфективност : имперфективност) — потискује у комуникацији аорист<sup>2</sup>, а овај постаје све више стилска варијанта претерита уопште, фактор приповедачког стилског комплекса. Поред тога, поред чињенице да је и у делу М. Настасијевића аорист обележен наведеним карактеристикама, треба ипак истаћи и чињеницу да је аорист доста обична категорија у народном језику Настасијевићевог краја, највише, истина, у приповедању, али и у стандардном језику саопштења, већ и с обзиром на дијалекатску основу тога језика<sup>3</sup>.

3. Ово последње нарочито истиче потребу да се у поступку којим се М. Настасијевић служи у очигледној тежњи за давањем архаично-народског тона овој хроници уоче и друге црте и да се, пре тога, у употреби аориста — који је у одређеној мери код њега стандардни елеменат — прецизније одреде оне особине, и функције чак, које су израз пишчеве замисли.

Од 58 примера одричног аориста експресивну функцију обележавања народског језичког типа имају они примери у којима је тај облик део конструкција с неодређеним вршиоцем радње или део форми које носе та значења или значе-

<sup>1</sup> М. Стевановић, *Око значења аориста*, НЈ н. с. VIII, 5—6, Београд 1957, стр. 139; И. Грицкат, *О перфекту без помоћног глагола у српскохрватском језику и сродним синтаксичким појавама*, Београд 1954, стр. 170—172.

<sup>2</sup> М. Стевановић, НЈ н. с. VIII, 5—6, Београд 1957, стр. 128—144.

<sup>3</sup> В.: М. Стевановић, *Ibid.*, стр. 139 и, у вези са локализацијом говора Настасијевићевог краја, М. Московљевић, *Данашња граница екавског и јекавског изговора у Србији*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Књ. IX, Београд 1929, стр. 111.

ња пасива, као и оних секвенци у којима се субјекат налази у облику датива<sup>4</sup>.

а) Одрични аорист у конструкцијама с неодређеним вршиоцем радње:

И после живљаху као госпође. Али не поможе ниједној (Хр. 1938, 116). — А да се нешто због несудјенице не смути међу њима? (Хр. 1938, 110). — На последњег Вампира, сине, и не помисли се (Хр. 1938, 34). — Не утврди се, рину ли јединац Тома у најдубљу сепију Родоначелног (Хр. 1938, 32). — Те не одржа за дуто (Хр. 1938, 14). — Некад по врховној заповести, јер налепо не може, наши преци преселише се из Бесног Потока (Хр. 1938, 12).

б) Одрични аорист у конструкцијама где општа, неодређена, релативно-упитна или демонстративна заменица упућује на општост која је једнака неодређености:

А зар који се не обесише, нису им помена достојне патње (Хр. 1938, 47).

с) Одрични аорист у конструкцијама са значењем пасива:

А Ћир-Заха знао је за Бога, и молио му се, макар циција, да се поганије не заче (Хр. 1938, 39).

д) Одрични аорист у секвенци са обележјем субјекат у дативу:

А Томи, кривом или невином, кад га на одговор призва суд, не даде се од неке јаре ни у накрст две (Хр. 1938, 33).

Од свих одричних облика аориста, дакле, — девет, а од њих примери које смо навели под а), с) и д) сигурно у највећој мери, асоцирају вуковски тип структура који (истина, са обликом презента, што у ствари ништа не мења) истиче проф. М. Стевановић у стилу историјских описа Вукових примерима као што је: По том се учини у Остружници скуп-

<sup>4</sup> Исп. о првој конструкцији: М. Стевановић, *Језик у Вукову делу и савремени српскохрватски књижевни језик*, ЈФ XXVI, 1—2, Београд 1963—1964, стр. 133—134.

штина, на којој се *изаберу* посланици<sup>5</sup>. Несумњиво је да у томе главну улогу имају управо структуре којих је облик аориста део, али се ни он не може запоставити бар као елеменат архаизирања.

Осталих 49 примера одричног аориста<sup>6</sup> ту функцију имају најчешће утолико уколико се у одређеном контексту супротставе облицима перфекта, што значи да би однос трансформације:

И умре, а себе не одаде, стари пас (Хр. 1938, 134)	→	И умро је, а себе није одао, стари пас
--	---	---

— указивао на то да овај аорист може функцију експресије језичког типа имати само као корелативна вредност и, као такав, да може бити обележје Настасијевићевог стила у поаређењу са стилем кога другог писца. У томе, природно, једнак је и са афирмативним обликом аориста.

4. Висока фреквенција одричног облика аориста, ипак, има још једну функцију у стилу Настасијевићеве *Хронике*. Она је, по нашем мишљењу, структура грађевине чији су други елементи облици *негативног крњег перфекта*, који су у томе укупном систему подржани оним што је том облику заједничко са аористом, заједничким елементом: семантичко-синтаксичким, како је то већ истицано у науци<sup>7</sup>, и семантичко-морфолошким — одричном партикулом *не*. Ово друго треба тумачити као наше настојање да се групе *не* + облик аориста и *не* + облик р. гл. придева протумаче као једнаке не само као семантичко-синтаксичке јединице, него и као секвенце, делови изговорног низа, што у приповедачком стилу, и у његовом тумачењу, има не малу улогу, поготову када се узме у обзир и општа улога формалних момената у односима два облика о којима је реч<sup>8</sup>. Ова чињеница даје категорији негативног аориста у Настасијевићевом језику нову

<sup>5</sup> М. Стевановић, *Ibid.*, стр. 133.

<sup>6</sup> Налазе се на стр.: 13, 14, 16, 20, 24, 28, 30, 33, 34, 37, 39, 41, 45, 46, 48, 50, 52, 54, 55, 56, 57, 65, 71, 80, 81, 97, 98, 106, 108, 110, 111, 113, 121, 134, 136 и 137 дела *Хроника моје вароши*, Београд 1938.

<sup>7</sup> И. Грицкат, *Нав. дело*, стр. 170—171.

<sup>8</sup> И. Грицкат, *Нав. дело*, стр. 171.

димензију: иако је то у највећем броју примера, како смо рекли, доста обична категорија пишчевог језика, њена егзистенција у делу је врста средине која даје у апсолутним односима експресивније категорије негативног крњег перфекта.

## 2.

5. За одрични крњи перфект, пре свега у односу према пуноме облику, у науци је већ истицано да је, у психолошком смислу, рекли бисмо, — необичан зато што је помоћни глагол „иначе срastaо са речцом за негацију“ и зато што је „употреба тог готовог негативног глагола у одречном перфекту постала... механичка“, без обзира на нарочите семантичке нијансе које би тај облик имао или не<sup>9</sup>. Поред тога, он и у језику с другим елементима архаичности<sup>10</sup>, асоцира два типа елемената: оне који су резултат несвесног поређења уобичајених облика из једне етапе са уобичајеним облицима друге, касније етапе истог књижевног језика (нпр., И. Грицкат даје примере из Вукових дела, из народних пословица и песама и из писаца самог почетка XX века, в. стр. 53, 100, 111 и 113 наведеног рада) и елементе који резултирају из уношења тих форми нађених у старим писаним споменицима (И. Грицкат даје такве примере из XVI века, в. стр. 81 наведеног рада). Несумњиво је да се ови други везују за концепцијски део пишчевог поступка, а први и за механички део тога поступка и за декодирање уметникове поруке, која је основана на *целовитом* поступку<sup>11</sup>.

Отуда тип одричног крњег перфекта нормалне, стандардне природе — без посебних семантичких нијанси, тип који може бити члан трансформационе формуле:

Онда потмули топот, какав	Онда потмули топот,
досле не чуло ухо, надвла-	какав досле не чу ухо,
да буку (Хр. 1938, 29)	надвлада буку

<sup>9</sup> И. Грицкат, *Нав. дело*, стр. 57.

<sup>10</sup> Ђ. Трифуновић, *Речник древних речи у поезији Момчила Настасијевића*, М. Настасијевић, Седам лирских крутова, Београд 1962, стр. 187—199; Св. Васиљев, *Структура двеју песама Момчила Настасијевића*, Прилози проучавању језика, 1, Нови Сад 1965, стр. 102, 107.

<sup>11</sup> St. Ullmann, *Language and Style*, Oxford 1966, стр. 24—25, 118.

— у којој се, најочигледније кад је од перфективног глагола, доказује његова једнакост са аористом, и који је представник 31 ( $\pm 1\%$ ) таквог перфекта од глагола оба вида, — и по себи представља експресиван облик, средство свесне архаизације текста. Поред наведеног у формули примера, вреди показати још неке од таквих примера:

И кажу праћка ни стрела никад и ни у чијој руци не погађале тако (Хр. 1938, 137). — До зоре га отезали, отегнути не могли (Хр. 1938, 115). — Кад бољи не хтео, приволе се неки Скоко (Хр. 1938, 53). — Нема само не изустили, тлухи не чули погруд (Хр. 1938, 22). — Родило се да расте, а не порасло (Хр. 1938, 10). — Ту ноћ процвиле Чудетина мајка. Па све тако док не пресвисла (Хр. 1938, 100). — А не споречкали се никад у веку? (Хр. 1938, 110),

Они су сви, као и многи други (на стр.: 10, 11, 22, 25, 44, 53, 54, 60, 62, 64, 66, 67, 77, 80, 81; 92, 94; 99; 100; 103; 113; 115 и 137 *Хронике о мојој вароши*) истога ранга у односу комуникативних и експресивних форми, овде — у односу пуног одричног перфекта и одричног аориста, као комуникативних за дати текст, и одричног крњег перфекта. Ту констатацију сасвим ће сигурно потврдити и статистичка чињеница да је пуни облик одричног перфекта, у примерима:

Нека много не замери замршеностима овде онде: боље се није могло размрсити (Хр. 1938, 11). — Душу бих дао, није га озго погодило (Хр. 1938, 23) —

—у читавом приповедачком делу *Хронике* (од 9. до 138. стране) употребљен само у та два случаја и ни у једном више. А тај облик сигурно је сасвим обичан у комуникативном језику М. Настасијевића.

6. Осталих 40 ( $\pm 1\%$ ) примера одричног крњег перфекта у *Хроника моје вароши* припада и експресивном типу сада наведених примера и типу чија је експресивност појачана условима микроконтекста, тј. категоријама асоцијације вуковског народског типа изрази<sup>12</sup>. Они се деле на четири гру-

<sup>12</sup> М. Стевановић, ЈФ XXVI, 1—2, Београд 1963—1964, стр. 133—134.

пе, и у свакој од тих група — у поређењу са фреквенцијом одричног аориста — примери негативног крњег перфекта показују бројчани пораст.

а) Одрични крњи перфекат у конструкцији са неодређеним вршиоцем радње налази се у *Хроници* 12 пута:

Јер више *не погађало* (Хр. 1938, 137). — Мени се ионако бољим новцем *никад не плаћало* (Хр. 1938, 102). — Па опет, више се *не примало* из његове руке (Хр. 1938, 60). — Ко мора притискиваше, сан се *не мирио* (Хр. 1938, 44). — И више *не могло* се сазнати (Хр. 1938, 122). — И више се *не знало* ко је од кога тужнији (Хр. 1938, 66). — Од њине лупе *не чуло* се ни шта ко коме довикује (Хр. 1938, 20). — Да се више *не знало*, кад је лисица, кад вук (Хр. 1938, 14). — Повазда и он, кофама из подрума, вино најпре, док *не исцрпљо*, па ракију ... без милости заливао (Хр. 1938, 131).

б) Одрични крњи перфекат у конструкцијама где релативно-упитна, демонстративна или општа, одн. неодређена или негативна заменица или одсуство субјекта упућује на општост која је једнака неодређености заступљен је са 6 примера:

Не улази који се ниси умио бистром водом спознаје, и трипут *не потпасао* се (Хр. 1938, 115). — Модар је и подбужне, ко животом *не истрошио* се (Хр. 1938, 85). — И когод *не знао* шта је ту (Хр. 1938, 138). — За овешталим женскињем, што му нико више *не хтео* тела (Хр. 1938, 65). — Има пут, има једини. Прођу њим, а *не прошли* (Хр. 1938, 132). — Ко старо је, а *не остарело* (Хр. 1938, 121).

в) Одрични крњи перфекат у конструкцијама са значењем пасива заступљен је са 13 примера:

Годинама *не отварала* се капија (Хр. 1938, 59). — И збиља, више се пси отуд *не чули* живи (Хр. 1938, 61). — Док се Вампирима *не затрло* семе (Хр. 1938, 11). — Трагало се док се *не изгубио* и тај траг (Хр. 1938, 21). — Никад се двоје прикладније *не нашло* (Хр. 1938, 32). — А



лешина се оног њиног не нашла (Хр. 1938, 35). — Занемео и над буретом теча: три четврти не испило се (Хр. 1938, 56—57) —

— и други истог значења и у истој семантичко-синтаксичкој ситуацији, који се налазе на стр.: 58, 73, 91, 65, 87 и 101 Хронике, а које због простора не наводимо овде.

д) Одрични крњи перфекат у секвенци обележеној ознаком субјекат у дативу заступљен је са са 10 примера. И од њих ћемо навести неколико:

Ни тврдој се више не могло глави (Хр. 1938, 19). — Али ни њему се даље не могло (Хр. 1938, 27). — А ни у сну му се не уснило (Хр. 1938, 54). — Док не могло се мајци (Хр. 1938, 64). — Врпцу се ту не смело на кров, врпци прелетети (Хр. 1938, 136).

Са њима су идентични и други, нађени на странама: 39, 101, 134 и 136 Хронике о мојој вароши.

7. Све категорије одричног крњег перфекта које смо навели још се изразитије потврђују као елементи експресивне структуре Настасијевићевог језика и тиме што се у томе језику — у истим, дакле, условима контекста — употребљавају одрични корелати глагола *имати*, *достати*, *донети*. У Хроници смо нашли следеће примере:

Четвртот (дана) дигла руке, и немало је више сокацима (Хр. 1938, 76). — За даље венчање Тути, немало више у њему жара (Хр. 1938, 99). — Покор се починао, смеа *недостало*, заштекали људи (Хр. 1938, 93). — Глават неки, — *недостало* му за толику мудрост главе (Хр. 1938, 115). — *Недонело* га, певчић је он (Хр. 1938, 75).

А то су облици генетички везани за конструкције типа:

„Било па не било, каже. Не дира се у то, сине“ (Хр. 1938, 24). — И хтео не хтео, проради будак по бондроку. И хтеле не хтеле, чупаху се врлике из земље (Хр. 1938, 15) —

— за различите по синтаксичкој употреби конструкције, дакле, које садрже негативну партикулу као недељиви део секвенце и у акценатском, интонацијском смислу, поред тога

што су се, честом и дугом употребом у одређеној средини, претвориле у изразе. Овакво тумачење, које полази од одређивања значаја функције формалних елемената у стварању експресивног типа говора, — овде од одређивања значаја функције партикуле *не* (в. т. 4), биће утолико оправданије уколико се узму у обзир и други облици. Облици какав је, рецимо, у примеру са потенцијалом:

Но и без ње, слеп само *не видео би* силу неку и кремен испод оно сиротиње и дреје (Хр. 1938, 13) —

— где М. Настасијевић такође показује да је за његову концепцију језичког типа *Хронике* један од најважнијих елемената партикула *не*, и то — у овоме примеру — њено место у датој секвенци, јер је оно релевантно као знак експресивности, типске обележености, стављено, то јест, у опозицију према неутралном, стандардном распореду у истој секвенци (*не видео би : не би видео*).

### 3.

8. Структуре с *глаголским прилозима*, истицане већ као уочљиво честе у прози Настасијевићевој<sup>13</sup>, поготову су уочљиве онда када их писац употребљава „апсолутно“, са неподударењем субјеката прилога и главног глагола.

А) У *Хронизи моје вароши* писац је употребио 14 примера глаголског прилога садашњег, и то од њих:

а) само два примера у којима прилог и лични глаголски облик имају исти субјекат:

А беше их, све у туђе *гледајући*, сами себи најслађи, поједоше се (Хр. 1938, 38). — За вечером, *љуштећи* јабуку течи, као мезимица мажена, пребледи наједном (Хр. 1938, 54);

б) четири примера у којима се субјекат гл. прилога и управног глагола делимично поклапа или је прилог део реченице са субјектом у зависном падежу:

И очекиваху спремни, нико *не знајући* шта (Хр. 1938, 29). — А на дому, *растући* му суварак син, и за то-

<sup>13</sup> Св. Васиљев, Структура двеју песама Момчила Настасијевића, Прилози проучавању језика, 1, Нови Сад 1965, стр. 102.

лико пресамићујући се Јевда, док не изједначише раменима (Хр. 1938, 131). — Молећи, одузео му се глас (Хр. 1938, 117);

с) осам примера у којима се субјекти глаголског прилога и личног глаголског облика не слажу:

А само, слежући се кров, израстаху као седам сабласти оцаи (Хр. 1938, 12). — Три дана ум за мајстором будући, накриво иђаше радња (Хр. 1938, 19). — Али, авај, множећи се кот, ... множила се и гнусоба о њему (Хр. 1938, 27). — А крадући белошљиве Пуле... наједном запретило му с тавана (Хр. 1938, 59). — Наједном, читајући ја њих, тим помније сташе они мене (Хр. 1938, 65). — И неки корен зна, кажу, што сисајући га уопори се крв (Хр. 1938, 85). — И дишући одонуд Вида, бујало како не запамтише старци (Хр. 1938, 118). — И немајући више ледином злата, јачи у слабијег искоса погледаше (Хр. 1938, 137).

В) Потпуно је једнака овој дистрибуција облика глаголског прилога прошлог, чак и бројчано. Писац је у *Хроници* моје вароши употребио 12 примера овога облика:

а) један само пример са подударанем субјекта гл. прилога и субјекта реченице за коју је прилог везан:

На радњу и не погледав, него с коња у крчму право и у тешко пиће (Хр. 1938, 19);

б) три примера са делимичним подударанем субјекта, или са прилогом који је део реченице са субјектом у зависном падежу:

„Никад, старче, не посекав се један, обојицу би заболело!“ (Хр. 1938, 110). — Тек превршив дара меру, потовари их на двоја кола власт (Хр. 1938, 48). — Запитах је, прелети јој лицем стрепња (Хр. 1938, 24).

Од њих, други је прилошки израз, који се, иако и прилог и реченица имају своје субјекте, може укључити у познати тип безсубјекатске реченице везане партиципом за другу са субјектом (Јб. Стојановић, ЈФ VIII, Београд 1928—1929, стр. 3).

с) Осам примера у којима се субјекти глаголских прилога и личног глаголског облика не подударају:

*Омакав* му већ одавна власт, *дотрајаваше* у туђини своје (Хр. 1938, 14). — *Саздав* се богомоља, журио на коњу мајстор (Хр. 1938, 21). — Онда, *шенув* мати... продаде Коле будзашто кућу (Хр. 1938, 24). — *Пукнув* пред очима неправда, немаше их више на тргу (Хр. 1938, 36). — И јер *стигав* (Вида, пао је, кажу, и онај храст под очевим ударцима (Хр. 1938, 116). — Недоречено ето и у њему *остав*, падне као свећа (Хр. 1938, 125). — Већ *одмахнув* само, скамењен у раменима, у лицу, значило је: „Па нека“ (Хр. 1938, 130). — Зором тек, *заплакав* новорођенче, заплака и она (Хр. 1938, 137).

9. Уз напомену да је и сам употребљени облик глаголског прилога прошлог за данашње језичко осећање необичнији од оног на *-вши*, истаћи ћемо да су оваквом дистрибуцијом оба глаголска прилога, то јест: инсистирањем пишчевим на „апсолутној“ употреби њиховој, која се противи језичкој норми, — дате синтаксичке категорије, као уосталом и прегледане форме одричног аориста и одричног крњег перфекта, прешле у домен функција које врло често у одређеном контексту имају лексичке јединице<sup>14</sup>. Оне, наиме, асоцирају у процесу перцепције вуковски стил, у којем је таква употреба ових прилога била сасвим обична<sup>15</sup>.

#### 4.

10. У синтакси *Хронике* моје *вароши* као експресивну форму можемо истаћи и везник чим у корелацији *чим... тим* у примерима:

Али овај наш, *чим* тежи откупи, *тим* дубље коренили га (Хр. 1938, 13). — И *чим* боље растијаху, у сводове се засвођаху, *тим* већма чилио туђин, *тим* журније и журније камен по камен слагаху руке (Хр. 1938, 20) —

<sup>14</sup> St. Ullmann, *Нав. дело*, стр. 10—12.

<sup>15</sup> Исп.: Љ. Стојановић, *Значење глаголских партиципа*, ЈФ VIII, Београд 1928—1929, стр. 10—11; М. Стевановић, *Језик у Вукову делу*, ЈФ XXVI, 1—2, Београд 1963—1964, стр. 131—133; П. Ивић, *О Вуковом Рјечнику из 1818. године*, Поговор, В. Ст. Караџић, Српски рјечник 1818, Просвета — Београд 1966, стр. 149.

— какви су обични у језику старих писаца и у Вуковоме језику<sup>16</sup>, само са *чим* у функцији временског везника. У језику *Хронике* М. Настасијевића ова корелативна структура, међутим, представља део система у коме инструментал заменица *што* и *тај* (*чим* и *тим*) представља специфично — стилско, продужење традиционалне речи-средства појачавања значења. Отуда се и горњи примери, и примери са компаративом у реченици а без корелације везника:

а) са *чим*:

А све упорније ту је, све неухватиције, *чим* жеднији за непосежним човек посеже (Хр. 1938, 9). — И без трагања побављила би она, *чим* дубље затурена (Хр. 1938, 120);

б) са *тим*:

У грешници *тим* дубље сестру видим (Хр. 1938, 31). — *Тим* луђе подаваху се одбачене а жељне (Хр. 1938, 33). — Прену *тим* општрије правда (Хр. 1938, 35). — Но спаренији *тим*, рој их, где драговаху, залебди (Хр. 1938, 47). — *Тим* горе, кад и од њега, ето, имало је нешто старије (Хр. 1938, 60) —

— и други слични на стр.: 65, 73, 86, 126, 132 и 137 *Хронике* — осећају као делови једног система, и то онога који је писац унео у језик *хронике* управо из споменика средњег века<sup>17</sup>, примењујући своју концепцију о односу уметника и наслеђа прошлости и своје филолошко образовање<sup>18</sup>.

## 5.

11. У обради језика и стила писаца, а поготову овога другог, уобичајени поступак многих испитивача може се дефинисати као тражење слојева *лексики* који треба да буду

<sup>16</sup> Иоп.: *Rječnik JAZU*, Sv. 74, Zagreb 1962, под *što*, *h. čim*, *vremenski veznik*.

<sup>17</sup> Међу примерима које наводи *Rječnik JAZU*, Sv. 75, Zagreb 1962, под *taj*, *d. bb*) пада у очи пример из 1348. године (Даровница цара Стефана Душана, Mon. serb. 134) и примери из старих писаца.

<sup>18</sup> М. Первић, *Момчило Настасијевић*, Нолит — Београд 1963, стр. 26—27, 40.

потврда две тенденције углавном: или архаизирања текста или његовог актуализовања, односно локализовања или нормирања. Ако је то и искључиви метод, проблем одређивања стила једног писца према стилу другог везује се једнострано за феномен *појмова*, што лингвистичку анализу стила може удаљити од саме њене материје, од језика.

Ми смо овде покушали да прикажемо процесе истих тенденција — архаизирања или актуализовања, одн. локализовања или нормирања, на граматичким категоријама, и то тако што смо указали на случајеве писаца који језик архаизују, одн. локализују и граматичким средствима. Другим речима, указали смо на писца који у одређеној мери трансформише појмовне системе не једноставним односима лексике једне епохе са лексиком друге епохе, него то чини и трансформацијом граматичких облика у оквирима синхроничких категорија.

12. Како смо видели, као битно обележје стила Момчила Настасијевића увек се истицало, сасвим оправдано, управо богатство у употреби лексичких архаизама, чему су се лингвисти, када је писац комбиновао речи из различитих сфера, и противили<sup>19</sup>. Поред тога, с друге стране, истицана је и синтакса која „ломи стандардну језичку фразу“<sup>20</sup>, и због које је А. Белић, са гледишта нормативне граматике, наведеној расправи о Настасијевићевом језику и дао тако необично оштар призив осуде.

Анализа *Хронике моје вароши*, одн. граматичких структура у њој, међутим, показује да оза два средства Настасијевићевог метода не само да егзистирају напоредо, него да су чак, рекли бисмо, у односу конкуренције. Језик приповедачког дела *Хроника моје вароши* узели смо као текст који својом садржином захтева напор пишчев да дочара епоху која је временски и локационо удаљена од читаоачвог појмовног света. При томе, пошши смо од чињенице да систем лексичких односа усмерен евокацији представља трансформацију на нивоу *појмова* (и на семантичком нивоу), те да према то-

<sup>19</sup> А. Белић, *Насиље над језиком*, НЈ I, 1, Београд 1933, стр. 258—259.

<sup>20</sup> М. Первић, *Нав. рад*, стр. 39.

ме само дијахронички иде у лингвистичку категорију средстава, а да систем односа у морфонологији и синтакси (= секвенци, да бисмо укључили све појаве о којима говоримо у т. 4) који је усмерен истом циљу, евокацији, представља лингвистичку категорију средстава и у синхроничком смислу, те да зато и стварно улази у комуникативни систем одређене генерације. То би, по нашем мишљењу, била диференцирана проширена формулација тачног образложења St. Ullmanna о евокативним средствима, која делују на фонолошком, лексичком и синтетичком нивоу<sup>21</sup> и која St. Ullmann види као предмет једне *дескриптивне дисциплине* управо због тога што су то „синхронички феномени“<sup>22</sup>. Граматичке категорије одричног аориста, одричног крњег перфекта, глаголских прилога и везника, односно појачаних форми, које смо овде у одговарајућем и периодски одређеном контексту прегледали, то и потврђују.

Др Живојин Станојчић

<sup>21</sup> St. Ullmann, *Language and Style*, Oxford 1966, стр. 101, 111—115

<sup>22</sup> St. Ullmann, *Ibid.*, стр. 117.